ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΜΕΝΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ

Επιμέλεια:
Ελπίδα Καραμπά
Ίρις Λυκουριώτη

Ερευνητική Ομάδα:
Ιωάννα Ζούλη
Βάλια Παπαστάμου
Κώστας Στασινόπουλος
Μαριάννα Στεφανίτση

Εκδόσεις Πανεπιστημίου Θεσσαλίας & Κέντρο Νέων Μέσων και Φεμινιστικών Πρακτικών στον Δημόσιο Χώρο

ΒΟΛΟΣ 2021

ΕΠΙΤΕΛΕΣΤΙΚΟΣ ΑΚΤΙΒΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΤΗΣ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

> Λίγοι αγώνες είναι πιο σημαντικοί από εκείνους που θέτουν υπό αμφισβήτηση τους λεγόμενους κοινούς κανόνες, ρωτώντας ποιων οι ζωές δεν συμπεριλήφθηκαν ποτέ σε αυτούς τους κανόνες.
>
> Judith Butler

→ *«Ο βιαστής είσαι εσύ», επιτέλεση στην πλατεία Συντάγματος, 22 Δεκεμβρίου 2019. Φωτογραφία: Γιώργος Μασχαλίδης. Η φωτογραφία είναι ευγενική παραχώρηση του καλλιτέχνη.*

Εκατοντάδες γυναίκες με τα μάτια δεμένα με μαύρα μαντήλια, χορεύουν και τραγουδούν συγχρονισμένες σε έναν επαναλαμβανόμενο ρυθμό. Οι στίχοι είναι απλοί, και χωρίς περιστροφές, μιλούν για τη βιωμένη πραγματικότητα εκατομμυρίων γυναικών στον κόσμο: καταγγέλλουν τη συστημική βία, κατηγορούν το πολιτικό, δικαστικό σύστημα και την αστυνομία για τη συνενοχή τους στην συγκάλυψή της και φωνάζουν για την αθωότητα των θυμάτων. Και πάνω στα δύο λεπτά, εκεί που τελειώνει η επιτέλεση, να που ξαναρχίζει, σε κάποια άλλη πλατεία, σε κάποια άλλη πόλη, σε κάποια άλλη γλώσσα, με μικρές παραλλαγές που αντανακλούν την τοπική πραγματικότητα αλλά πάντα με την ίδια αγανάκτηση που βγαίνει από τα σπλάχνα χιλιάδων γυναικών: «Ο βιαστής είσαι εσύ!»

Πώς αρθρώνεται αυτή η φωνή; Και πώς έφτασε να αντηχεί στις πλατείες του κόσμου;

Στο κεφάλαιο αυτό θα προσεγγίσουμε την *ικότητα* της επιτέλεσης «Ένας βιαστής στον δρόμο σου» των Las Tesis, μέσα από την ανάλυση της αισθητικής των φεμινιστικών διαμαρτυριών των τελευταίων τεσσάρων χρόνων, εστιάζοντας στα κινήματα για ασφαλή έκτρωση, κατά της έμφυλης βίας και των γυναικοκτονιών, από την Λατινική Αμερική μέχρι την Ευρώπη. Ακολουθώντας την παγκόσμια διάδοση των κινημάτων αυτών στο φυσικό και ψηφιακό χώρο, θα δούμε πώς ενισχύονται τα δίκτυα γυναικείας αντίστασης και αλληλεγγύης, μέσα από αισθητικές επιλογές και επιτελεστικές πρακτικές.

Η *ακτιβιστική επιτέλεση* έχει ιδιαίτερα ισχυρή παράδοση στην ιστορία του φεμινισμού και της τέχνης, όμως οργανώνεται συνήθως ατομικά από τους καλλιτέχνες και έχει περιορισμένη πολιτική απήχηση. Γι' αυτό στο παρόν κείμενο θα δώσουμε έμφαση στον *επιτελεστικό ακτιβισμό*, καθώς μας ενδιαφέρουν οι δράσεις που οργανώνονται και πραγματοποιούνται συλλογικά, ως κομμάτι μιας ευρύτερης αντίστασης και πολιτικής παρέμβασης. Ωστόσο, θα αναφερθούμε στις δράσεις αυτές ως *επιτελέσεις*, καθώς μας ενδιαφέρει όχι μόνο το πολιτικό περιεχόμενο, αλλά και η αισθητική τους διάσταση, η οποία αντλεί τόσο από την τέχνη της περφόρμανς όσο και από τις σκηνικές τέχνες.

Το θεωρητικό σχήμα μέσα από το οποίο θα εξετάσουμε τις καθημερινές αυτές πράξεις αντίστασης είναι η θεωρία της Judith Butler για την ευαλωτότητα και την αντίσταση.

Ευαλωτότητα και αντίσταση

Στο δοκίμιο της Judith Butler *Vulnerability in Resistance* [*Ευαλωτότητα σε αντίσταση*], η ευαλωτότητα και η αντίσταση παρουσιάζονται ως δύο αλληλένδετες έννοιες, που διαδέχονται η μία την άλλη στο πολιτικό γίγνεσθαι. Ως ευαλωτότητα νοείται η συνειδητή έκθεση στην εξουσία, μέσα από την ενσώματη αναπαράσταση.[219]

Η ευαλωτότητα βρίσκεται στην αρχή οποιαδήποτε αντίστασης: επισφαλείς συν-

219 Butler, J. (2016). Rethinking Vulnerability and Resistance. Στο J. Butler, Z. Gambetti & L. Sabsay, *Vulnerability in Resistance*. Durham and London: Duke University Press,. σ. 22.

θήκες ζωής, πολιτικές διώξεις, καταπίεση με βάση την απόχρωση του δέρματος, του φύλου, της καταγωγής, των σεξουαλικών προτιμήσεων ή της ταυτότητας φύλου. Στη συνέχεια έρχεται η αντίσταση, ως αντίδραση στην ευαλωτότητα. Μέσα από την αντίσταση, τα ευάλωτα σώματα[220] αποκτούν ορατότητα και η ορατότητα οδηγεί σε πολιτική δύναμη.

Προκειμένου να δούμε πώς προκύπτει η πολιτική δύναμη από την αντίσταση, ανατρέχουμε στην ανάλυση της Hannah Arendt για την πολιτική δράση.[221] Η Arendt διαχωρίζει την ισχύ και την εξουσία από τη *δύναμη*, μια έννοια που τόσο στην ελληνική της εκδοχή, όσο και στη λατινική [potentia] και γερμανική [macht], είναι συνδεδεμένη με το πεδίο του *δυνατού*, αυτού που μπορεί να γίνει. Ως εκ τούτου, δεν είναι μια σταθερά, αλλά προκύπτει *δυναμικά* στον δημόσιο χώρο από την πολιτική δράση καθ' όλη τη διάρκειά της, και εξαφανίζεται όταν η δράση διαλύεται ή τελειώνει. Συνεπώς, οποιαδήποτε μορφή οργανωμένης και μαζικής αντίστασης στον δημόσιο χώρο είναι μια πηγή πολιτικής δύναμης. Το μόνο που έχει το πολιτικό σύστημα να αντιτάξει σε αυτή την αναδυόμενη δύναμη είναι η ισχύς, η βία, στην οποία έχει πρόσβαση μόνο η εξουσία. Όμως, η δύναμη θα εξακολουθήσει να είναι παρούσα μέσα σε οποιαδήποτε μορφή πολιτικής οργάνωσης μειονοτικών ομάδων απέναντι σε ένα πιο ισχυρό σύστημα. Μέσα από αυτή την οπτική, η οργανωμένη φεμινιστική αντίδραση με επιτελεστικές δράσεις παράγει πολιτική δύναμη.

Εφόσον λοιπόν η ευαλωτότητα οδηγεί στην πολιτική δύναμη, τότε κατανοούμε γιατί η άρχουσα τάξη τη χρησιμοποιεί ως πρόφαση για να επιβεβαιώσει την πολιτική της κυριαρχία. Οι ακροδεξιοί διαδηλωτές της πορείας Ενωμένη Δεξιά στο Σάρλοτσβιλ, στις 11 Αυγούστου 2017, φώναζαν με πυρσούς στο χέρι «δεν θα μας αντικαταστήσετε», κάνοντας αναφορά στη θεωρία συνωμοσίας της Μεγάλης Αντικατάστασης, που φέρει τους λευκούς χριστιανούς να δέχονται οργανωμένη επίθεση από αλλόθρησκους και μετανάστες, που στοχεύουν να τους αντικαταστήσουν δημογραφικά.[222] Οι θεωρίες αυτές είναι κάθε άλλο παρά περιθωριακές· όταν τον Μάρτιο του 2020 συγκεντρώθηκαν πρόσφυγες στον Έβρο για να περάσουν τα ελληνοτουρκικά σύνορα, ο ίδιος ο πρωθυπουργός της Ελλάδας τους χαρακτήρισε ως «ασύμμετρη απειλή», σαν να επρόκειτο για οργανωμένο στρατό που κινούνταν κατά της χώρας και όχι για ευάλωτους πληθυσμούς.[223] Για το Πολωνικό κόμμα Νόμος και Δικαιοσύνη οι ομοφυ-

220 Η Butler μιλάει για «σώματα» στην ανάλυσή της, κάτι που θα ακολουθηθεί και εδώ, ως έναν βαθμό, τόσο επειδή η ανάλυση στηρίζεται στη θεωρία της, όσο και επειδή συμπεριλαμβάνει όλα τα φύλα.

221 Arendt, H. (1958). Power and the space of appearance. Στο *The Human Condition.* Chicago & London: The University of Chicago Press, σσ. 199-206.
Όπως στην υποσημείωση 205 υπάρχουν δύο εκδόσεις στα ελληνικά, Arendt, H. (2009). *Η Ανθρώπινη Κατάσταση (Vita Activa)* (μτφ. Γ. Λυκιαρδόπουλος, Σ. Ροζάνης). Αθήνα: Γνώση. Arendt, H. (2020). *Η Ανθρώπινη Κατάσταση* (μτφ. Π. Γεωργίου). Αθήνα: Πατάκης *(Σ.τ.Ε.).*

222 Cosentino, G. (2020). From Pizzagate to the Great Replacement: The Globalization of Conspiracy Theories. Στο *Social Media and the Post-Truth World Order.* London: Palgrave Pivot. σσ. 58-86. https://doi.org/10.1007/978-3-030-43005-4_3.

223 Alfavita Newsroom (2020, Μάρτιος 3) Κ. Μητσοτάκης: Το πρόβλημα δεν είναι προσφυγικό, συνιστά ασύμμετρη απειλή. *Alfavita.* Ανακτήθηκε από: https://www.alfavita.gr/politiki/314083_k-mitsotakis-problima-den-einai-prosfygiko-synista-asymmetri-apeili

λόφιλοι αποτελούν «απειλή για το έθνος», ενώ οι γυναίκες που διαδηλώνουν για το δικαίωμα στην άμβλωση στοχεύουν στην «καταστροφή της Πολωνίας και το τέλος της ιστορίας του Πολωνικού έθνους».[224]

Από την άλλη, οι μειονοτικές ομάδες που βρίσκονται πράγματι σε ευάλωτη κατάσταση, συχνά απορρίπτουν την ιδέα της ευαλωτότητας, καθώς πιστεύουν ότι τους στερεί την εμπρόθετη δράση. Θεωρούν ότι η αναγνώριση της ευαλωτότητας δυσχεραίνει επιπλέον τη θέση τους, καθώς η ευημερία τους ανατίθεται στην «προστάτιδα» άρχουσα τάξη. Εξάλλου, η αδυναμία παρουσιάζεται ως δείγμα ηθικής ένδειας στις καπιταλιστικές κοινωνίες, όπου οι περιθωριοποιημένες ομάδες συχνά κατηγορούνται για την ίδια τους την περιθωριοποίηση.

Οι αντιφάσεις αυτές εξομαλύνονται μέσα από το σχήμα της «ευαλωτότητας στην αντίσταση»: τα σώματα υφίστανται τη δράση των άλλων αλλά δρουν και τα ίδια· έχουν επίγνωση της κοινωνικής αφήγησης της οποίας αποτελούν μέρος (σχετικά με το φύλο ή την τάξη τους, για παράδειγμα), ενώ ταυτόχρονα μπορούν να αντιταχθούν σε αυτήν. Άρα η ευαλωτότητα δεν αποκλείει την εμπρόθετη δράση.

Όμως, ενώ η αντίσταση δίνει δύναμη στα σώματα που αντιστέκονται, την ίδια στιγμή τα επαναφέρει σε μια ευάλωτη κατάσταση, καθώς τα εκθέτει σε κίνδυνο: σε περαιτέρω καταπίεση, βία, συλλήψεις και ενδεχομένως ακόμα και τον θάνατο. Όπως τονίζει η Judith Butler, «είμαστε πρώτα ευάλωτοι και μετά ξεπερνάμε αυτή την ευαλωτότητα, τουλάχιστον προσωρινά, μέσω πράξεων αντίστασης».[225] Με άλλα λόγια, η ευαλωτότητα και η δύναμη μέσα από την αντίσταση είναι δύο καταστάσεις που εναλλάσσονται διαρκώς.

Ένα παράδειγμα αντίστασης μέσα από την επίδειξη της ευαλωτότητας είναι οι αντιδράσεις που εκδηλώθηκαν στο Περού τον Οκτώβριο του 2020, μπροστά από το μέγαρο δικαιοσύνης της Ica με αφορμή την αθώωση ενός βιαστή, με το σκεπτικό ότι το θύμα του φορούσε κόκκινο εσώρουχο, πράγμα που για τους δικαστές ισοδυναμούσε με ένδειξη συναίνεσης. Οι διαμαρτυρόμενες έδειξαν τα κόκκινα εσώρουχά τους, καθιστώντας εαυτές ευάλωτες σε επίθεση. Όμως την ίδια στιγμή κερδίζουν δύναμη μέσα από τη συλλογική αντίσταση: αποκαλύπτουν τον παραλογισμό της συστημικής βίας, ενώ παράλληλα της δίνουν παγκόσμια δημοσιότητα, μέσα από τις ικές φωτογραφίες της δράσης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.[226]

Το ζήτημα της ευαλωτότητας και της αντίστασης προβάλλει και μέσα από τις επιτελεστικές διαμαρτυρίες της ομάδας FACC (Fuerza Artística de Choque Comunicativo) [Καλλιτεχνική Δύναμη Επικοινωνιακού Σοκ], μιας ακτιβιστικής συλλογικότητας καλ-

224 Abortion protests aim "to destroy Poland and end the history of the Polish nation", says Kaczyński. (2020, Οκτώβριος 27). *Notes from Poland.* Ανακτήθηκε από: https://notesfrompoland.com/2020/10/27/abortion-protests-aim-to-destroy-poland-and-end-the-history-of-the-polish-nation-says-kaczynski/, και Women Converge on Warsaw, Heightening Poland's Largest Protests in Decades. (2020, 30 Οκτωβρίου). *New York Times.* Ανακτήθηκε από: https://www.nytimes.com/2020/10/30/world/europe/poland-abortion-women-protests.html

225 Butler (2016), *ό.π.*, σ. 12.

226 Indignante: absuelven a presunto violador por ropa interior de víctima. (2020, Νοέμβριος 3). *El Tiempo.* Ανακτήθηκε από: https://www.eltiempo.com/mundo/latinoamerica/peru-jueces-absuelven-a-presunto-violador-de-una-joven-de-20-anos-por-llevar-ropa-interior-roja-546849

λιτεχνών που οργανώνει επιτελεστικές δράσεις στον δημόσιο χώρο από το 2016. Οι επιτελέσεις τους ακολουθούν το παράδειγμα αργεντινικών συλλογικοτήτων από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, όπως η GAC (Grupo de Arte Callejero) [Ομάδα Τέχνης του Δρόμου] και οι H.I.J.O.S. (Hijos e Hijas por la Identidad y la Justicia contra el Olvido y el Silencio) [Γιοι και Κόρες για την Ταυτότητα και τη Δικαιοσύνη, Ενάντια στη Λήθη και στη Σιωπή], που επιδίωκαν να καταγγείλουν τις παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την κρατική βία κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, αποκαλύπτοντας την ταυτότητα των αυτουργών. Η FACC στηρίζεται στην ανώνυμη συμμετοχή των μελών και στη συλλογική διακήρυξη των αιτημάτων μέσα από τις παρεμβάσεις τους στον δημόσιο χώρο, ενώ παράλληλα αξιοποιεί το διαδίκτυο για να έχει πρόσβαση σε ένα κοινό πιο ευρύ από αυτό που ενδιαφέρεται για την πολιτική τέχνη.[227]

Στην περφόρμανς που πραγματοποιήθηκε στις 31 Μαΐου 2017 μπροστά από το κοινοβούλιο της Αργεντινής, κάτω από ένα πανό που έγραφε «Η γυναικοκτονία είναι γενοκτονία», εκατόν είκοσι γυναίκες σχημάτισαν έναν σωρό με τα γυμνά και τα ακίνητα σώματά τους, φέρνοντας στον νου φωτογραφίες από το Ολοκαύτωμα. Την ίδια στιγμή, μια άλλη γυναίκα με τηλεβόα διάβαζε τρεις διαφορετικές «πράξεις»: πρώτη πράξη, μια λίστα με ονόματα γυναικών που έχουν πέσει θύματα έμφυλης βίας· δεύτερη πράξη, τρόποι που επιλέγουν οι γυναικοκτόνοι για να θανατώσουν τα θύματά τους και πόσο χρόνο χρειάζεται για να ολοκληρωθεί η ειδεχθής πράξη τους· τρίτη πράξη, οι γυναίκες σηκώνονται και ενώνουν τις φωνές τους σε μανιφέστο για τα δικαιώματά τους. Στο τέλος, φωνάζουν απελπισμένα και έπειτα, μέσα σε πλήρη σιγή, ντύνονται.[228]

Οι ακτιβίστριες παίρνουν μια ευάλωτη στάση, γυμνές και ακίνητες σε έναν χώρο εχθρικό για τις γυναίκες, όμως παράλληλα πραγματοποιούν μια πράξη αντίστασης στη βία και αντλούν δύναμη από την πράξη αυτή. Τόσο μέσα από τη γυμνότητά τους όσο και μέσα από τις φωνές τους σημαίνουν την παρουσία τους και γνωστοποιούν τα αιτήματά τους. Η ίδια η γυμνότητα είναι αυτή που ευνοεί την ιική αναπαραγωγή της είδησης στις εφημερίδες και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, άρα καθιστά τη φωνή τους πιο δυνατή, όπως θα δούμε παρακάτω. Με άλλα λόγια, η αντίσταση έρχεται ως αντίδραση στην ευαλωτότητα, αλλά παράλληλα δίνει δύναμη και επιφέρει περαιτέρω ευαλωτότητα.

Η υποδομή της αντίστασης

Ένα σημαντικό στοιχείο της δράσης της FACC είναι το ζητούμενο της ορατότητας, δηλαδή το πώς φέρνουν στο προσκήνιο πράγματα που συνήθως λαμβάνουν χώρα μακριά από τον δημόσιο χώρο. Αυτό ισχύει για όλες τις διαμαρτυρίες που περιγρά-

227 Proaño Gómez, L. (2017). Artivismo y potencia política. El colectivo Fuerza Artística de Choque Comunicativo: cuerpos, memoria y espacio urbano. *Telón de Fondo, revista de teoría y crítica teatral,* XIII (26). Ανακτήθηκε από: http://revistascientificas.filo.uba.ar/index.php/telondefondo/article/view/3978

228 Un centenar de mujeres se desnuda para protestar contra la violencia de género en Argentina. (2017, Ιούνιος 2). *El Español*. Ανακτήθηκε από: https://www.elespanol.com/social/20170602/220728181_0.html.

φονται εδώ: καθώς πραγματοποιούνται στους δρόμους της πόλης και αναπαράγονται στο διαδίκτυο, καταλαμβάνουν τον αρεντιανό *χώρο της εμφάνισης*, ο οποίος είναι ο χώρος της πολιτικής δράσης, που υπάρχει όσο υπάρχει η διαμαρτυρία.

Είναι σκόπιμο να εξερευνήσουμε αυτό τον χώρο σε βάθος. Στη βάση κάθε αντίστασης υπάρχουν οι κοινωνικές και υλικές συνθήκες που προκαλούν και επιτρέπουν την εκδήλωσή της. Όταν λοιπόν μιλάμε για αντίσταση, πρέπει να σκεφτούμε την υποδομή, την υλική επιφάνεια που επιτρέπει την κινητικότητα του σώματος, την προσβασιμότητα στον δημόσιο χώρο και ένα κοινό έδαφος που θα γίνει ο *χώρος της εμφάνισης*. Μερικές φορές, η ίδια η υποδομή είναι η αφορμή για τη διαμαρτυρία, σύμφωνα με τα λόγια της Judith Butler, «Οι υλικές συνθήκες για τον διάλογο και τη συνάθροιση είναι εν μέρει ο λόγος για τον οποίο διαμαρτυρόμαστε και συναθροιζόμαστε».[229] Όμως, υπάρχουν πολλοί παράγοντες που μπορεί να περιορίσουν την πρόσβαση σε αυτή την υποδομή, όπως η αναπηρία, η κοινωνική ή οικονομική θέση και το φύλο -δηλαδή οι ίδιοι παράγοντες που συνδέονται με την ευαλωτότητα.

Η πρόσβαση στην υποδομή της αντίστασης είναι ο λόγος πίσω από τις φεμινιστικές διαμαρτυρίες «Η νύχτα είναι δική μας» [La noche es nuestra / La nit es nostra] που έχουν πραγματοποιηθεί επανειλημμένα στην Ισπανία τα τελευταία χρόνια, συνήθως τη νύχτα πριν από τη μεγάλη φεμινιστική πορεία της 8ης Μαρτίου και την 25η Νοεμβρίου (Ημέρα για την Εξάλειψη της Βίας κατά των Γυναικών). Σκοπός της διαμαρτυρίας είναι να ανακτήσουν οι συμμετέχουσες μια «εχθρική υποδομή», τον δημόσιο χώρο κατά τη διάρκεια της νύχτας, όταν οι περισσότερες γυναίκες φοβούνται να κυκλοφορήσουν μόνες τους για να μην πέσουν θύματα βίας. Μέσα από τη συλλογική δράση οι γυναίκες διεκδικούν το δικαίωμα να διασχίζουν ελεύθερα την πόλη τη νύχτα. Η συνάθροιση ρυθμίζει εκ νέου τον χώρο, παράγοντας ή αναπαράγοντας τον δημόσιο χαρακτήρα του.[230]

Η νυχτερινή διαδήλωση τον Νοέμβρη του 2019 στη Βαρκελώνη είχε μια ενδιαφέρουσα προσθήκη: μια επιτέλεση που αναπαριστά μια καθολική πομπή του Πάσχα, μόνο που οι *capirotes*[231] είναι σε ροζ χρώμα, ενώ το άγαλμα της Παναγίας που περιφέρεται στις πομπές της Μεγάλης Εβδομάδας αποδίδεται με τόσο αφαιρετικό τρόπο, ώστε να θυμίζει το αιδοίο.[232] Το «ανυπότακτο μουνί» [el coño insumiso] όπως ονομάζουν το γλυπτό, βασίζεται σε έναν εικονογραφικό τύπο της Παναγίας μέσα σε αμυγδαλόσχημη δόξα [mandorla], ο οποίος προσομοιάζει το αιδοίο. Τόσο η σάτιρα ενός θρησκευτικού εικονογραφικού τύπου, όσο και η οικειοποίηση ενός θρησκευ-

229 Butler (2016), *ό.π.*, σ.13.

230 Butler, J. (2015). Bodies in Alliance and the Politics of the Street. Στο Butler, J. *Notes Toward a Performative Theory of Assembly.* Cambridge: Harvard University Press. Butler, J. (2018) *Σημειώσεις για μια Επιτελεστική Θεωρία της Συνάθροισης* (μτφ. Μ. Λαλιώτης). Αθήνα:Angelus Novus.

231 Κουκούλες που καλύπτουν όλο το πρόσωπο και αφήνουν ανοιχτές δύο τρύπες για τα μάτια. Τις φοράνε ορισμένες αδελφότητες που συμμετέχουν στις πομπές της Μεγάλης Εβδομάδας, όπως οι Ναζαρηνοί και Φαρισαίοι. Ιστορικά προέρχονται από την περίοδο της Ιεράς Εξέτασης, ενώ στη συνέχεια συνδέθηκαν με τους πολύ πιστούς καθολικούς.

232 Unas 10.000 personas claman contra la violencia machista en una manifestación en Barcelona. (2019, Νοέμβριος 11). *Europa Press.* Ανακτήθηκε από: https://www.europapress.es/catalunya/noticia-miles-personas-marchan-barcelona-contra-violencia-machista-20191125191858.html.

τικού τελετουργικού -στο οποίο μέχρι πριν από δέκα χρόνια υπήρχαν περιορισμοί στη συμμετοχή των γυναικών-, συντελούν στην επιτυχία της δράσης -με κριτήριο την απήχησή της στον δρόμο και στα μέσα επικοινωνίας.

Η ίδια η επιτέλεση αποτελεί αναπαραγωγή των Πομπών του Ιερού Επαναστατικού Μουνιού, οι οποίες, ξεκινώντας από την Ισπανία το 2014, αναπαρήχθησαν στη Βραζιλία και στην Αργεντινή. Μέσα από την εναλλακτική οικειοποίηση των λαϊκών και θρησκευτικών συμβόλων, στην οποία θα επανέλθουμε παρακάτω, οι δράσεις αυτές μιλούν για τα αναπαραγωγικά δικαιώματα, ενώ καταδεικνύουν την πολιτική ισχύ της Καθολικής Εκκλησίας στις αποφάσεις που εναντιώνονται στα δικαιώματα των γυναικών.[233] Καθώς η Πομπή του Ιερού Επαναστατικού Μουνιού που πραγματοποιήθηκε στη Σεβίλλη τον Απρίλιο του 2019 κατέληξε σε νομικές και προσωπικές διώξεις για τις συμμετέχουσες, η επανάληψή τους στη Βαρκελώνη λίγους μήνες αργότερα είναι μια πράξη αλληλεγγύης και αντίστασης. Η αναμετάδοση της επιτέλεσης στα ψηφιακά μέσα ενέπνευσε την αναπαραγωγή της από πόλη σε πόλη, μέσα σε διαφορετικά συμφραζόμενα, ενώ η επανάληψη δημιουργεί ικότητα στα ψηφιακά μέσα. Μέσα από αυτό το παράδειγμα φαίνεται πώς ο *χώρος της εμφάνισης* για την πολιτική δράση εκτείνεται από τον δρόμο στις ψηφιακές πλατφόρμες και αντίστροφα.

Όταν μιλάει η Arendt για τον *χώρο της εμφάνισης*, δεν αναφέρεται σε έναν ουδέτερο και αμετάβλητο χώρο, αλλά στον χώρο που παράγεται μεταξύ των συναθροισμένων, ο οποίος δημιουργείται με την κοινή δράση και τον λόγο, που μπορεί να βρίσκεται σχεδόν οπουδήποτε και οποτεδήποτε.[234] Η Butler ενισχύει την ιδέα αυτή, τονίζοντας ότι το σώμα που αντιστέκεται δρα μέσα σε ένα «δίκτυο σχέσεων», μέσα στην υλική και κοινωνική υποδομή που επιτρέπει τη δράση.[235] Άρα έχει μεγάλη σημασία όχι μόνο το υλικό υπόβαθρο, αλλά και η αλληλεπίδραση μεταξύ συμμετεχόντων. Συνεπώς, όταν μιλάμε για υποδομή, δεν αναφερόμαστε μόνο στους δρόμους της πόλης, αλλά και στα μέσα επικοινωνίας και στις ψηφιακές πλατφόρμες.

Το φεμινιστικό κίνημα -όπως και κάθε εμπειρία ή δραστηριότητα σήμερα- λαμβάνει χώρα μέσα σε έναν εκτεταμένο χώρο συνδεσιμότητας και μη συνδεσιμότητας, ένα σύνολο εμπειριών διαδικτυακών και εκτός σύνδεσης. Αυτό που συμβαίνει στον φυσικό χώρο επηρεάζει τον ψηφιακό και αντίστροφα. Ένα κίνημα που υπάρχει και στο διαδίκτυο μπορεί να προσπελαστεί ανά πάσα στιγμή και από οποιοδήποτε μέρος, άρα αλλάζει η χρονικότητα, η τοποθεσία και η απήχησή του.

Αυτό δεν σημαίνει ότι εκλείπει το σώμα από τον χώρο της αντίστασης: το σώμα βρίσκεται στη βάση της όπως πάντα. Από τη μία οι χρήστες των ψηφιακών μέσων βρίσκονται σε κάποιο τόπο όπου υφίστανται περιορισμούς στην πρόσβαση των δεδομένων, τη διαδικτυακή συμπεριφορά τους και την ελευθερία του λόγου ανάλογα με τη νομοθεσία και τις εξουσιαστικές δομές που ορίζουν τη ζωή στο συγκεκριμένο τόπο -για παράδειγμα, οι γυναίκες πέφτουν συχνά θύματα διαδικτυακών επιθέσεων

233 Sabuco Cantó, A. & Álvarez Borrero, A. (2020). The Holy Rebellious Pussy: New Feminist Demands and Religious Confrontations. Στο P. Shining & N.M. Epple. *Exploring Sexuality and Spirituality, An Introduction to an Interdisciplinary Field.* Leiden/ Boston: Brill Rodopi, σσ. 211-244.

234 Arendt (1958) , *ό.π.*, σ. 198.

235 Butler (2016), *ό.π.*, σ. 16.

λόγω του φύλου τους. Από την άλλη, η υλική υποδομή της ψηφιακής τεχνολογίας (καλώδια, σέρβερ, ορυκτές ύλες), υφίσταται και αυτή τους ίδιους γεωπολιτικούς περιορισμούς -για παράδειγμα, έλεγχο και επιτήρηση από την πολιτική εξουσία που έχει πρόσβαση σε αυτήν.

Με άλλα λόγια, έχουμε και εδώ να κάνουμε με ζητήματα ευαλωτότητας του σώματος και πρόσβασης του σώματος στην υλική υποδομή. Τα ψηφιακά μέσα δεν αναπαράγουν απλώς τη διαμαρτυρία, αλλά αποτελούν και το υπόβαθρο όπου εκδηλώνεται και την καθορίζει.

Όμως, ενώ ο *χώρος της εμφάνισης* στο αστικό πεδίο είναι δημόσιος, στον ψηφιακό κόσμο έχουμε να κάνουμε με ιδιωτικές «περίφρακτες» πλατφόρμες, που καθορίζονται όχι μόνο από την πολιτική εξουσία, αλλά και από την ιδιωτική εταιρεία ψηφιακής τεχνολογίας στην οποία ανήκουν. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπου λαμβάνει χώρα ένα μεγάλο μέρος της κινηματικής δράσης, βασίζονται σε αλγόριθμους που ευνοούν ένα συγκεκριμένο είδος αλληλεπίδρασης, έντονα εικαστικής με αποσπασματικό λόγο. Έχουμε να κάνουμε με έναν σχετικά καινοφανή «αλγοριθμικό δεσποτισμό», ένα καθεστώς όπου κάποιες φωνές ακούγονται περισσότερο και άλλες περιθωριοποιούνται. Τους όρους θέτουν από τη μία οι «αρχιτέκτονες» του χώρου, συνήθως λευκοί άντρες, που μεταφέρουν τις δικές τους προκαταλήψεις στον αλγόριθμο, και από την άλλη οι εταιρικοί στόχοι, που δεν είναι η ενημέρωση, αλλά η άντληση προσωπικών δεδομένων και η κατανάλωση -τα δύο στοιχεία που παράγουν κέρδος για τα μεγάλα καπιταλιστικά μονοπώλια του ψηφιακού σύμπαντος.

Ως αποτέλεσμα, οι μειονοτικές φωνές αντιμετωπίζουν τις ίδιες προκαταλήψεις και περιορισμούς στον ψηφιακό χώρο που αντιμετωπίζουν και στον φυσικό χώρο. Έτσι, έχουν μόνο μια επιλογή για να διεκδικήσουν την ορατότητα στην ιδιωτική αυτή υποδομή: να προσαρμόσουν την επικοινωνιακή και αισθητική διάσταση του κινήματός τους στους όρους των ψηφιακών μέσων.

Στόχος είναι οι εικόνες και τα μηνύματα του κινήματος να μοιραστούν ευρέως και αυτό να γίνει ικό. Δανεισμένος από τη βιολογία, ο όρος *ικότητα* [*virality*], όταν χρησιμοποιείται στο πεδίο των μέσων και της επικοινωνίας, αναφέρεται σε οποιαδήποτε ιδέα, εικόνα, βίντεο ή meme που διαδίδεται ανάμεσα σε χρήστες και δέχεται πολλά σχόλια και αντιδράσεις. Μια ική ανάρτηση [viral post] διαχέεται οριζοντίως, που σημαίνει όχι απλώς από την πηγή προς εκατομμύρια χρήστες, όπως θα γινόταν π.χ. με το άρθρο μιας εφημερίδας, αλλά από πολλές πηγές προς πολυάριθμους χρήστες που την αναδημοσιεύουν εκατομμύρια φορές, γνωστοποιώντας τη σε πολύ περισσότερους ανθρώπους. Συνεπώς είναι το κοινό που δημιουργεί την ικότητα, αλλά, για να το κάνει, θα πρέπει το περιεχόμενο να είναι αρκετά εντυπωσιακό για να προξενήσει αυτή την αντίδραση. Το κυνήγι για την ικότητα έχει επιφέρει πολλά προβλήματα στην επικοινωνία -όπως για παράδειγμα την κυριαρχία των ψεύτικων ειδήσεων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης- αλλά εδώ θα δούμε πώς χρησιμοποιείται ως «αντάρτικη» στρατηγική επικοινωνίας.[236]

Ως παράδειγμα, μπορούμε να δούμε το κίνημα Ni Una Menos [Ούτε μία λιγότε-

236 Grammatikopoulou, C. (2019). Viral Gender Performances. Στο Sollfrank, C. (επιμ.). *The Beautiful Warriors, Technofeminist Praxis in the 21st Century.* New York: Autonomedia. σσ. 89-109.

ρη] που έχει συσπειρώσει εκατομμύρια γυναίκες στους δρόμους και στις ψηφιακές πλατφόρμες στον ισπανόφωνο κόσμο. Το hashtag #niunamenos, προερχόταν από ένα ποίημα της Susana Chávez από το 1995, που κατήγγειλε τις γυναικοκτονίες στην πόλη Juarez του Μεξικού, με τη φράση «ούτε μία λιγότερη, ούτε μία ακόμα νεκρή»· δυστυχώς, δεκαέξι χρόνια αργότερα και η ίδια η ποιήτρια θα έπεφτε θύμα της ίδιας βίας. Από το 2014 και έπειτα, η φράση χρησιμοποιήθηκε στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης εκατομμύρια φορές, προκειμένου να καταγγελθούν φαινόμενα έμφυλης βίας (αντίστοιχο με το #metoo στον αγγλόφωνο κόσμο)· από εκεί, η αντίσταση συνεχίστηκε στους δρόμους, με εκατοντάδες χιλιάδες γυναίκες οργανωμένες σε ομάδες που κάτω από το ίδιο σύνθημα μάχονταν για ζητήματα που αφορούσαν την έμφυλη βία, τον ρόλο της κοινωνικής αναπαραγωγής, αλλά και τα αναπαραγωγικά δικαιώματα. Με άλλα λόγια, η ίδια φράση μεταπηδά από τον χώρο της ποίησης στα ψηφιακά μέσα και από εκεί στις οργανωμένες φεμινιστικές διαμαρτυρίες στους δρόμους, που παράγουν πολιτική δράση.[237] Η ποιητική φράση που αναπαράγουν στις ψηφιακές πλατφόρμες και φωνάζουν στους δρόμους τα ευάλωτα σώματα, γίνεται πηγή πολιτικής δύναμης και αλλαγής.

Υπάρχουν πολλές πρακτικές που μπορούν να βοηθήσουν στην ικότητα, μέσα στα συμφραζόμενα της διαμαρτυρίας, όπως η καταγραφή της δράσης με οπτικοακουστικά μέσα, τα συνθήματα ή η αλλαγή των φωτογραφιών προφίλ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.[238] Ως εκ τούτου, η διαδικτυακή παρουσία του κινήματος μπορεί ενίοτε να μοιάζει με μια επιτυχημένη καμπάνια μάρκετινγκ: εντυπωσιακές εικόνες, ομοιογενή μηνύματα, πιασάρικα σλόγκαν και συγκεκριμένα χρώματα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η αισθητική της διαμαρτυρίας αποκτά ιδιαίτερα σημαίνοντα ρόλο ως τακτική αντίστασης.

Η αισθητική της αντίστασης

Η αισθητική λοιπόν είναι μια δυναμική διαδικασία που βοηθάει τα αντιστεκόμενα σώματα να συσπειρωθούν και να επικοινωνήσουν τις ιδέες και τα αιτήματά τους αποτελεσματικότερα. Παράλληλα, ενώνει τη φυσική με την ψηφιακή διάσταση του κινήματος, σε ένα συνεχές που δύναται να μεγαλώσει την απήχηση του κινήματος, μέσα από την ικότητα.

Κάθε στοιχείο που χρησιμοποιείται σε μια διαμαρτυρία θα μπορούσε να θεωρηθεί μέρος της αισθητικής του: τα συνθήματα, τα σύμβολα, οι χειρονομίες, τα κυρίαρχα χρώματα, τα αντικείμενα, τα τελετουργικά ή τα χάσταγκ [hashtags] που συνδέονται με μια διαμαρτυρία μπορούν να αναπαραχθούν από διαφορετικές ομάδες σε διαφο-

237 Mason-Deese, L. (2020, Μάρτιος 12). Not One Woman Less - From Hashtag to Strike. *Spheres #6, Politics of Reproduction.* Ανακτήθηκε από: https://spheres-journal.org/contribution/not-one-woman-less-from-hashtag-to-strike/

238 Ως παράδειγμα μπορούμε να δούμε το hashtag *#metoo*, το οποίο χρησιμοποιήθηκε πάνω από 500.000 φορές στο Twitter και 4,7 εκατομμύρια φορές στο Facebook μέσα σε 24 ώρες (στις 15 Οκτωβρίου 2017), από γυναίκες που ήθελαν να μιλήσουν για τη σεξουαλική βία που υπέστησαν, και στη συνέχεια διαδόθηκε σε άλλες γλώσσες και χώρες. Βλ. Grammatikopoulou (2019), *ό.π.*

ρετικά μέρη και να κοινοποιηθούν στους δρόμους και το διαδίκτυο, ξεπερνώντας τα πολιτισμικά και γλωσσικά σύνορα.[239]

Κατά μία έννοια, όλα τα στοιχεία της αισθητικής ενός κινήματος θα μπορούσαν να ιδωθούν ως οριακά αντικείμενα.[240] Τα οριακά αντικείμενα είναι πράγματα ή ιδέες που μπορεί να έχουν διαφορετικό νόημα για διαφορετικές ομάδες, αλλά παράλληλα μπορούν να αποτελέσουν σημεία επαφής ανάμεσά τους. Μπορούν να φέρουν σε επικοινωνία διαφορετικούς κόσμους, χωρίς απαραίτητα να υπάρχει απόλυτη ομοφωνία ή κατανόηση.[241] Εκφράζουν την πολλαπλότητα και τη συνύπαρξη διαφορετικών αφηγήσεων και απόψεων, ακόμα και όταν υπάρχουν επιμέρους διαφωνίες. Έχει προταθεί ότι τα οριακά αντικείμενα μπορεί να δημιουργούν ή να συντηρούν ηγεμονίες μέσα σε κοινότητες, καθώς είναι σύνηθες η μειονοτική ομάδα να δέχεται την ερμηνεία της ηγεμονικής ομάδας σε ό,τι αφορά το αντικείμενο.[242] Ωστόσο, στην περίπτωσή μας είναι πιο σύνηθες το αντίθετο: δηλαδή η μειονοτική ομάδα να οικειοποιείται και να νοηματοδοτεί εκ νέου το οριακό αντικείμενο, ορίζοντας τα νέα συμφραζόμενα.

Ως παράδειγμα, μπορούμε να δούμε τις αναφορές στη σύγχρονη ποπ κουλτούρα:[243] αναπαράγοντας εικόνες, χαρακτήρες και αφηγήσεις από την τηλεόραση και τον κινηματογράφο, οι διαδηλώτριες ενισχύουν την ορατότητά τους και επικοινωνούν τα αιτήματά τους μέσα από αυτά τα «οριακά αντικείμενα», τα οποία στα μάτια των θεατών είναι ήδη συνυφασμένα με την ευαλωτότητα και την αντίσταση.

Η κόκκινη ρόμπα και το λευκό καπέλο αποτελούν για τις ακτιβίστριες που μάχονται για τα αναπαραγωγικά δικαιώματα ό,τι αποτελούσε η μάσκα του Guy Fawkes για τους διαδηλωτές το 2011 (τους Αγανακτισμένους στην Ισπανία και στην Ελλάδα, το Occupy Wall street και την Αραβική Άνοιξη). Το κοστούμι προέρχεται από το μυθιστόρημα της Margaret Atwood, με τίτλο *Η ιστορία της θεραπαινίδας* [The Handmaid's Tale], το οποίο έγινε γνωστό από την τηλεοπτική του μεταφορά, και αναφέρεται σε μια δυστοπική κοινωνία όπου οι γυναίκες είναι σεξουαλικές σκλάβες υποχρεωμένες να κυοφορούν και να γεννούν. Ως τέτοιο, έχει χρησιμοποιηθεί σε φεμινιστικές διαμαρτυρίες για το δικαίωμα στην άμβλωση στις Ηνωμένες Πολιτείες, στον Καναδά, στο Ηνωμένο Βασίλειο, στην Ιρλανδία, στην Κροατία και στην Πολωνία.[244] Η κόκκινη

239 McGarry, A., Erhart, I., Eslen-Ziya, H., Jenzen, O. & Korkut, U. (2020). *The Aesthetics of Global Protest, Visual Culture and Communication.* Amsterdam: Amsterdam University Press.

240 Dicenta, M. (2019, Μάρτιος 13). The Abortion Green Scarf as a Boundary Object: Beyond the Curse of the Left. *Somatosphere*. Ανακτήθηκε από http://somatosphere.net/2019/the-abortion-green-scarf-as-a-boundary-object-beyond-the-curse-of-the-left.html/

241 Star, S. & Griesemer, J. (1989). Institutional Ecology, 'Translations' and Boundary Objects: Amateurs and Professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology, 1907-39. *Social Studies of Science*. 19 (3): 387–420. https://doi.org/10.1177/030631289019003001

242 Huvila, I. (2011). The politics of boundary objects: hegemonic interventions and the making of a document. *JASIST,* 62 (12), 2528-2539. https://doi.org/10.1002/asi.21639.

243 Flores-Márquez, D. (2020). Estéticas activistas: cultura mediática y resonancia en las movilizaciones contemporáneas. Dígitos. *Revista de Comunicación Digital*, 6, σσ. 181-196. DOI: 10.7203/rd.v1i6.175.

244 Beaumont, P. & Holpuch, A. (2018, Αύγουστος 3) How The Handmaid's Tale dressed protests across the world. *The Guardian*. Ανακτήθηκε από: https://www.theguardian.com/world/2018/aug/03/how-

ρόμπα γίνεται ένα οριακό αντικείμενο που μιλάει για τα αναπαραγωγικά δικαιώματα, ακόμα και αν δεν πουν τίποτα οι διαμαρτυρόμενες. Από την άλλη, οι κοκκινοντυμένες μορφές δημιουργούν δυνατές εικόνες με μιμητικές ιδιότητες για τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης· γι' αυτό οι περαστικοί που τις βλέπουν στον δρόμο τραβούν φωτογραφίες και τις μοιράζονται με τις επαφές τους. Έτσι, οι σκηνές της διαμαρτυρίας γίνονται ιικές και πυροδοτούν περαιτέρω επιτελεστικές διαμαρτυρίες σε διαφορετικά σημεία του κόσμου. Είναι ο ίδιος μηχανισμός που είδαμε και στην Πομπή του Ιερού Επαναστατικού Μουνιού, όπου η οικειοποίηση ενός αναγνωρίσιμου συμβόλου της λαϊκής και θρησκευτικής παράδοσης είχε ως αποτέλεσμα την ιική αναπαραγωγή των πομπών στα ψηφιακά μέσα και στους δρόμους. Οι διαμαρτυρόμενες «θεραπαινίδες» χρησιμοποιούν ένα στοιχείο που στην ποπ κουλτούρα είναι ταυτισμένο με την ευαλωτότητα -την κόκκινη ρόμπα- για να το μετατρέψουν σε σύμβολο αντίστασης.

Σε άλλες περιπτώσεις, το οριακό αντικείμενο αποτελεί το σημείο επαφής ανάμεσα σε διαφορετικά κινήματα στον χρόνο. Τα σώματα που μάχονταν για τη νομιμοποίηση των αμβλώσεων στην Αργεντινή χρησιμοποίησαν ένα πράσινο μαντίλι διακοσμημένο με την απεικόνιση ενός λευκού μαντιλιού ως σημείο αναφοράς στις πορείες αλλά και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Το σύμβολο αυτό ήταν άμεση αναφορά στα λευκά μαντίλια που φορούσαν στο κεφάλι οι Μητέρες της Πλατείας του Μαΐου, οι οποίες από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και έπειτα συγκεντρώνονταν στην ομώνυμη πλατεία του Μπουένος Άιρες για να ζητήσουν την ασφαλή επιστροφή των παιδιών τους, που είχαν απαχθεί από το καθεστώς της δικτατορίας. Μέσα από την επανάληψη -με διαφοροποίηση- του αρχικού συμβόλου, καταφέρνουν να συνδεθούν με ένα προγενέστερο γυναικείο κίνημα και να του δώσουν συνέχεια.[245]

Παρομοίως, οι ομπρέλες γίνονται το οριακό αντικείμενο που ενώνει τις Πολωνές διαδηλώτριες ενάντια στον νόμο κατά των αμβλώσεων το 2016 και τις σουφραζέτες της απεργίας της Ομπρέλας του 1918, οι οποίες είχαν διεκδικήσει επιτυχημένα το δικαίωμα στην ψήφο, χτυπώντας τις ομπρέλες τους στο πεζοδρόμιο έξω από το σπίτι του αρχηγού του κράτους Józef Piłsudski. Έτσι, μέσα από την επιλογή του διαχρονικού αυτού συμβόλου, γίνεται προφανές ότι οι «μαύρες διαμαρτυρίες» του 2016 δεν είναι μεμονωμένα περιστατικά, αλλά μέρος ενός συνεχιζόμενου φεμινιστικού αγώνα για την κατάκτηση ίσων δικαιωμάτων. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι επέλεξαν για τη δεύτερη «μαύρη διαμαρτυρία» την 25η Οκτωβρίου, επέτειο της απεργίας των γυναικών στην Ισλανδία το 1975, δημιουργώντας μια νοητή γραμμή που ενώνει τον πολωνικό φεμινισμό με το διεθνές φεμινιστικό κίνημα.[246]

Άλλωστε, το χρώμα που επισφραγίζει την αισθητική της διαμαρτυρίας τους είναι το μαύρο, που συμβολίζει την απεργία σε μια πρώτη ανάγνωση, αλλά και το πένθος για την απώλεια, σε μια δεύτερη. Το χρώμα αυτό αποτυπώνεται στα ρούχα που φορούσαν τα αντιστεκόμενα σώματα, και στο φόντο για τις φωτογραφίες προφίλ των

the-handmaids-tale-dressed-protests-across-the-world

245 Dicenta (2019), *ό.π.*

246 Basia Sliwinska, B. (2018). Mobile Places and the 'Cyborg Body': Feminine Embodied Net-community of #CzarnyProtest/ #blackprotest'. Στο M. Bohr. & B. Sliwinska. *The Evolution of the Image: Political Action and the Digital Self*. New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315442921.

μέσων κοινωνικής δικτύωσης, μαζί με το χάσταγκ #CzarnyProtest/ #blackprotest. Έτσι, παράλληλα με την επιτυχημένη πορεία της διαμαρτυρίας στους δρόμους -με περισσότερες από εκατόν είκοσι χιλιάδες διαμαρτυρόμενα σώματα στην Πολωνία και πολυάριθμες αλληλέγγυες συγκεντρώσεις διεθνώς- η Μαύρη Διαμαρτυρία έγινε ιική στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, μέσα από τις φωτογραφίες, τα βίντεο, τα συνθήματα της διαδήλωσης, αλλά και τις διαδικτυακές ενέργειες των συμμετεχόντων.

Η αισθητική του κινήματος κάποτε σχεδιάζεται από πριν, όπως το πράσινο μαντήλι που επιλέχθηκε πολύ συνειδητά για τον συμβολισμό του, και κάποτε προκύπτει αυθόρμητα. Τον Αύγουστο του 2019 ξέσπασαν αντιδράσεις στο Μεξικό, μετά το βιασμό ενός ανήλικου κοριτσιού από τέσσερις αστυνομικούς, που δεν αντιμετώπισαν ποτέ νομικές συνέπειες για το έγκλημά τους.[247] Σε μία χώρα όπου η έμφυλη βία καταλήγει σε δέκα γυναικοκτονίες ημερησίως, οι διαδηλώσεις κατά της αστυνομικής βίας και ατιμωρησίας πήραν μεγάλες διαστάσεις μετά το συμβάν. Όταν οι διαμαρτυρόμενες πέταξαν ροζ γκλίτερ στο κοστούμι του γραμματέα των αστυνομικών δυνάμεων και στο γραφείο του εισαγγελέα, η επανάσταση είχε αποκτήσει το σύμβολό της. Το ροζ γκλιτερ, από παιδικό παιχνίδι, γίνεται όπλο επίθεσης· από σύμβολο της ευαλωτότητας μετατρέπεται σε σύμβολο αντίστασης, αφήνοντας ορατά ίχνη στους δρόμους και στα πρόσωπα.

Μέσα από τα παραπάνω παραδείγματα γίνεται φανερή η σημασία της αισθητικής της διαμαρτυρίας για την επιτυχημένη πορεία της. Πρώτον, η αισθητική (χρώματα, αντικείμενα ή δράσεις), διαχωρίζει ό,τι αποτελεί τη διαμαρτυρία από αυτό που συμβαίνει στον περιβάλλοντα χώρο -φυσικό ή ψηφιακό- ως νοητό όριο. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για τις ψηφιακές πλατφόρμες, όπου το οπτικό υλικό και τα συνθήματα της αντίστασης παρουσιάζονται ανακατεμένα με κάθε είδους αναρτήσεις· ως εκ τούτου, η αισθητική συντελεί στο να ξεχωρίσει η δράση, δηλαδή να οριοθετηθεί ο πολιτικός χώρος της αντίστασης, και να τραβήξει το ενδιαφέρον ενός ευρύτερου κοινού. Δεύτερον, η ομοιογένεια μεταξύ των συμμετεχουσών τις βοηθάει να δρουν όχι ως ένα ενιαίο ή ομοιογενές σώμα, αλλά ως ένα δίκτυο σχέσεων, όπως θα το χαρακτήριζε η Butler. Τρίτον, ενισχύουν το οπτικό αποτύπωμα της διαμαρτυρίας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, σαν να ήταν «εικόνες-χάσταγκ» για τις διαμαρτυρίες, βοηθώντας τις εικόνες που αφορούν τη διαμαρτυρία να ξεχωρίσουν και να γίνουν ιικές. Τέταρτον, βοηθούν την αναπαραγωγή της διαμαρτυρίας στον δρόμο, σε άλλες πόλεις, από άτομα που θέλουν να υποστηρίξουν το κίνημα. Τέλος, ενισχύουν τον επιτελεστικό χαρακτήρα της διαμαρτυρίας.

Η επιτέλεση ως πρακτική αντίστασης

Παρ' όλο που πολλές μορφές τέχνης εκφράζουν πολιτικές αντίστασης, η επιτέλεση έχει ιδιαίτερα σημαίνοντα ρόλο μέσα σε αυτές. Ίσως επειδή την ώρα της επιτέλεσης οι περφόρμερς βάζουν το σώμα τους μπροστά, ως μέσο εκδήλωσης της αντίστασης,

247 Valencia, A. (2019, Οκτώβριος) La revolución brillantina en México al amparo de la posmodernidad. *Feminopraxis, Mujeres Accionando Feminismos*. Ανακτήθηκε από: https://feminopraxis.com/2019/10/01/la-revolucion-brillantina-en-mexico-al-amparo-de-la-posmodernidad/

καθιστώντας το ευάλωτο. Ακόμα και όταν η επιτέλεση πραγματοποιείται από ένα άτομο μονάχα, και πάλι οι θεατές συμμετέχουν στη δράση με την παρουσία τους. Άρα η επιτέλεση είναι η κατ' εξοχήν πολιτική τέχνη γιατί δημιουργεί τον αρεντιανό *χώρο της εμφάνισης*, το πολιτικό πεδίο, ανάμεσα στα σώματα που συμμετέχουν ή παρακολουθούν. Όπως τονίζει η Judith Butler,

> Ένα σώμα από μόνο του δεν μπορεί να εγκαθιδρύσει τον χώρο της εμφάνισης, αλλά αυτή η δράση, αυτή η επιτελεστική άσκηση συμβαίνει μόνο «μεταξύ» των σωμάτων, σε έναν χώρο που αποτελεί το κενό μεταξύ του δικού μου σώματος και του σώματος κάποιου άλλου. Με αυτό τον τρόπο, το σώμα μου δεν δρα μόνο του, όταν δρα πολιτικά. Πραγματικά, η δράση προέκυψε από το «μεταξύ», μια χωρική μορφή για μια σχέση που την ίδια στιγμή ενώνει και διαφοροποιεί.[248]

Μέσα από αυτό το πρίσμα, της επιτέλεσης ως τρόπου δημιουργίας του πολιτικού χώρου, μπορούμε να δούμε και το *Un violador en tu camino* [*Ένας Βιαστής στον Δρόμο σου*], μια ανοιχτή, συλλογική επιτέλεση που οργάνωσε αρχικά η Χιλιανή ομάδα Las Tesis.[249]

Η επιτέλεση αυτή αποκρυσταλλώνει τον επαναστατικό αναβρασμό της περιόδου στη χώρα αλλά και τη φεμινιστική αντίσταση των τελευταίων χρόνων στη Λατινική Αμερική -για παράδειγμα το κίνημα #niunamenos στο οποίο αναφερθήκαμε πιο πάνω. Από τον Οκτώβριο του 2019 χιλιάδες διαδηλώτριες και διαδηλωτές κατέβηκαν στους δρόμους στη Χιλή, αρχικά με αφορμή την αύξηση της τιμής στα μέσα μαζικής μεταφοράς, και στη συνέχεια ζητώντας τη δημοκρατικοποίηση του Συντάγματος της χώρας, κατάλοιπο της εποχής του Pinochet. Για τις διαδηλώτριες, το φύλο τους είχε ως συνέπεια να είναι πιο ευάλωτες από τους συνδιαδηλωτές τους, όπως μαρτυρούν οι πολλαπλές καταγγελίες για βασανιστήρια και σεξουαλικές επιθέσεις από τους αστυνομικούς.[250] Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι στίχοι της επιτέλεσης περιγράφουν την τρέχουσα πραγματικότητα, όμως πηγαίνουν πέρα από αυτή, εκφράζοντας προσωπικές και συλλογικές εμπειρίες, καθώς και φεμινιστικές θεωρίες για τη συστημική βία:

Η πατριαρχία ο δικαστής
Από τη γέννηση κριτής
Και η δική μας τιμωρία
Είναι η αόρατή σου βία

248 Butler (2015), *ό.π.*, σ. 77.

249 Serafini, P. (2020). A rapist in your path: Transnational feminist protest and why (and how) performance matters. *European Journal of Cultural Studies.* DOI: 10.1177/1367549420912748.

250 Tapia, J. (2019, Νοέμβριος 1). Violaciones, tocamientos y abusos: las denuncias por violencia sexual contra policías y militares en las protestas de Chile. *El Diario.* Ανακτήθηκε από https://www.eldiario.es/internacional/violencia-agentes-desnudamientos-torturas-violaciones_1_1279837.html

Η πατριαρχία ο δικαστής
Από τη γέννηση κριτής
Και η δική μας τιμωρία
Είναι η φανερή σου βία

Είναι γυναικοκτονία
Του δολοφόνου η ασυλία
Είναι εξευτελισμός
Πολλαπλός βιασμός[251]

Το φταίξιμο δεν είν' δικό μου,
Ό,τι και αν φορούσα, όπου κι αν βρισκόμουν
Ο βιαστής ήσουν εσύ
Ο βιαστής είσαι εσύ

Είναι οι μπάτσοι
Οι δικαστές
Είναι το κράτος
Οι βουλευτές

Το κράτος της καταστολής
Είναι ο μάτσο βιαστής
Ο βιαστής ήσουν εσύ
Ο βιαστής είσαι εσύ

Γλυκά κοιμήσου, αθώο κορίτσι
Και μη σε νοιάζει για το ληστή
Στα όνειρά σου, μπάτσος ιππότης,
σε προστατεύει από το βιαστή
Ο βιαστής είσαι εσύ.

Η επιτέλεση στηρίζεται στο συγχρονισμένο χορό και τραγούδι της ομάδας, με απλές χορευτικές κινήσεις και αναπαραστατικές χειρονομίες -για παράδειγμα την αναπαράσταση μιας σύλληψης από την αστυνομία. Οι συμμετέχουσες φοράνε μαύρα μαντήλια στα μάτια, ως υπενθύμιση των τραυματισμών στα μάτια που υπέστησαν εκατοντάδες διαδηλωτές και διαδηλώτριες από την αστυνομία, και πράσινα μαντήλια στον καρπό του χεριού ή στον λαιμό, ως σύμβολο αλληλεγγύης στις φεμινιστικές διαδηλώσεις της Αργεντινής υπέρ των αναπαραγωγικών δικαιωμάτων. Η επιτέλεση είναι πολύ λιτή αλλά η δύναμή της στηρίζεται ακριβώς σε αυτή την απλότητα, που δι-

251 Παραπάνω παραθέτω τη μετάφραση, όπως παρουσιάστηκε στα ελληνικά, που ακολουθεί αρκετά κοντά το πρότυπο, εκτός από αυτά τα σημεία που επισημαίνω εδώ. Στο αυθεντικό κείμενο: «είναι αφανισμός / είναι ο βιασμός [...] είναι το κράτος / ο πρόεδρος [...] γιατί στα όνειρά σου γλυκός και χαμογελαστός ξαγρυπνά ο μπάτσος εραστής σου».

ευκολύνει τη μετάφρασή της σε διαφορετικά συμφραζόμενα, την ερμηνεία από πολύ μεγάλες ομάδες και, τελικά, την ιική της πορεία, αρχικά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και στη συνέχεια στις πλατείες του κόσμου.

Η δράση παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στο Βαλπαραΐσο της Χιλής, στις 20 Νοεμβρίου του 2019, στο πλαίσιο των διαδηλώσεων για τη δημοκρατικοποίηση του συντάγματος. Λίγες μέρες αργότερα παρουσιάστηκε στο Σαντιάγο, την ημέρα της Εξάλειψης της Βίας κατά των Γυναικών. Μέσα σε δύο εβδομάδες, στις 6 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, η επιτέλεση είχε πάρει επικές διαστάσεις, με περισσότερα από δέκα χιλιάδες σώματα να τραγουδούν και να χορεύουν συγχρονισμένα στο εθνικό στάδιο του Σαντιάγο.

Σε αυτό το σημείο, η επιτέλεση είχε γίνει ήδη ιική στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, με φωτογραφίες και βίντεο από τη δράση να κυκλοφορούν ευρέως σε παγκόσμιο επίπεδο. Ως αποτέλεσμα, μέσα σε λίγες μόνο μέρες, είχαν ήδη οργανωθεί παρόμοιες επιτελέσεις σε όλο τον κόσμο, που με τη σειρά τους έγιναν ιικές στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ενέπνευσαν ακόμα περισσότερες: στο Μεξικό, στην Κολομβία, στο Περού, στη Βραζιλία, στην Ισπανία, στη Γαλλία, στη Γερμανία, στην Ινδία, στο Ηνωμένο Βασίλειο, στο Μπαγκλαντές, στον Λίβανο, στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, στην Ελλάδα και στην Τουρκία.

Από χώρα σε χώρα, οι στίχοι, ο ρυθμός, η χορογραφία και στοιχεία της ενδυμασίας, όπως τα μαύρα μαντήλια στα μάτια, επαναλαμβάνονταν, όμως με διαφοροποιήσεις που εγγράφονταν στους τοπικούς αγώνες των γυναικών για ίσα δικαιώματα. Στο Μεξικό, χιλιάδες γυναίκες χρησιμοποίησαν την επιτέλεση ως μέσο για να καταγγείλουν τη συνεχιζόμενη βία κατά των γυναικών και τις γυναικοκτονίες, διαφοροποιώντας ελαφρά τους στίχους, για να καταγγείλουν την εμπλοκή του κλήρου στην έμφυλη βία αλλά και να μιλήσουν για την απελευθερωτική δύναμη της τέχνης του δρόμου.[252] Στην Ελλάδα, έγιναν πολλαπλές αναπαραστάσεις, από τη Θεσσαλονίκη έως τα Χανιά, με μεγαλύτερη την επιτέλεση στην πλατεία Συντάγματος: μέσα σε μια φορτισμένη ατμόσφαιρα, μια γυναίκα καλούσε τα ονόματα των γυναικών που έπεσαν θύματα έμφυλης βίας τα τελευταία χρόνια, ενώ οι συμμετέχουσες φώναζαν «Παρούσα!» -μια πρακτική διαμαρτυρίας ιδιαίτερα δημοφιλής στα φεμινιστικά κινήματα της Λατινικής Αμερικής.[253] Στην Κολομβία, πολλές διαδηλώτριες κρατούσαν χαρτιά με τα ονόματα γυναικών που έχασαν τη ζωή τους από την έμφυλη βία, ενώ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αναπαρήγαγαν τους στίχους της επιτέλεσης παράλληλα με τις προσωπικές τους εμπειρίες έμφυλης βίας.[254] Στην Πολωνία, η επιτέλεση πραγματοποιήθηκε στη

252 “El violador eres tú”, gritan miles de mujeres en México y alrededor del mundo, contra la violencia machista (2019, Νοέμβριος 11). *Aristegui Noticias*. Ανακτήθηκε από: https://aristeguinoticias.com/2911/mundo/el-violador-eres-tu-gritan-miles-de-mujeres-en-mexico-y-alrededor-del-mundo-contra-la-violencia-machista-videos/

253 Συγκέντρωση - Performance των Las Tesis στο Σύνταγμα «Ο βιαστής είσαι εσύ» (2019, Δεκέμβριος 22), *Αθηναϊκό - Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων*. Ανακτήθηκε από: https://www.amna.gr/home/videos/417530/Sugkentrosi---Performance-ton-Las-Tesis-sto-Suntagma-O-biastis-eisai-esu

254 Tapia Jáuregui, T. (2019 Δεκέμβριος 16) La performance es solo el principio. *Cerosetenta.* Ανακτήθηκε από: https://cerosetenta.uniandes.edu.co/el-performance-es-lo-de-menos/

διάρκεια διαμαρτυριών κατά της απαγόρευσης της άμβλωσης· μάλιστα, προσάρμοσαν τον ρυθμό και τους στίχους του τραγουδιού ώστε να θυμίζει ένα παραδοσιακό πολωνικό νανούρισμα, που λένε οι μητέρες στα παιδιά τους. Στην Ινδία, μία από τις πιο επικίνδυνες χώρες για τις γυναίκες διεθνώς, προστέθηκε άλλη μία στροφή ως αναφορά στην τοπική πραγματικότητα, όπου η κάστα παίζει σημαντικό ρόλο στο πώς αντιδρά η δικαιοσύνη στα ζητήματα βίας κατά των γυναικών: «στο όνομα της κάστας, στο όνομα της θρησκείας, εξαφανιζόμαστε, πέφτουμε θύματα εκμετάλλευσης και κουβαλάμε το χειρότερο είδος βιασμού και βίας στο σώμα μας».[255] Στην Τουρκία, η επιτέλεση της Κωνσταντινούπολης αντιμετωπίστηκε με βίαιη καταστολή από τις αστυνομικές δυνάμεις, με πολλές συλλήψεις των συμμετεχουσών, καθώς θεωρήθηκε ότι το τραγούδι ήταν προσβλητικό προς τον πρόεδρο· τελικά, η δράση ολοκληρώθηκε μέσα στο τουρκικό κοινοβούλιο, από γυναίκες νομοθέτριες, που κρατούσαν φωτογραφίες θυμάτων γυναικοκτονιών και χτυπούσαν τα χέρια στα έδρανα.[256]

Ένα, λοιπόν, από τα σημαντικά στοιχεία που συνέβαλαν στην ιική επιτυχία της επιτέλεσης, ήταν ότι από τη μία μιλούσε για ένα παγκόσμιο πρόβλημα, αυτό της συστημικής βίας, από την άλλη όμως προσαρμοζόταν στην τοπική πραγματικότητα, στον πολιτισμό και στα ιδιαίτερα προβλήματα των γυναικών σε κάθε περιοχή, σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο.

Σε ό,τι αφορά την υποδομή της συμμετοχής, αξίζει να τονιστεί η έμφαση στην προσβασιμότητα: ανάμεσα στις συμμετέχουσες ήταν και άτομα με κινητικές δυσκολίες σε αμαξίδιο, ενώ σε πολλές περιπτώσεις οι στίχοι αναπαράγονταν και στη νοηματική γλώσσα.

Παράλληλα, είναι ενδεικτικό της πολιτικής στάσης των συμμετεχουσών ότι οι επιτελέσεις στηρίζονται στην οργάνωση βάσης: σώματα που βλέπουν προηγούμενες αναπαραστάσεις στα κοινωνικά μέσα, παίρνουν την πρωτοβουλία για να οργανώσουν μια τοπική δράση, ανοίγουν την πρόσκληση σε συμμετοχή, οργανώνουν τη χορογραφία και αποφασίζουν για τον χρόνο, τον τόπο και το πλαίσιο της τελικής επιτέλεσης, που παρουσιάζεται ως συλλογική προσπάθεια, όχι ως πνευματική ιδιοκτησία ενός δημιουργού. Γύρω από αυτές τις ομάδες που συγκεντρώνονται για να οργανώσουν την παράσταση, φυτρώνουν περισσότεροι σπόροι αντίστασης. Για παράδειγμα, το Φεβρουάριο του 2020, στη Χιλή γεννιέται ένα νέο πολιτικό κόμμα, το Partido Alternativa Feminista [Κόμμα της Φεμινιστικής Εναλλακτικής Λύσης].

Συμπεράσματα

Το φεμινιστικό κίνημα τα τελευταία χρόνια έχει αποκτήσει μεγάλη ισχύ, τόσο ως αντίδραση σε μια άμεση απειλή κοινωνικής οπισθοδρόμησης, που φέρει η εξάπλωση ακροδεξιών θέσεων προς τον χώρο του πολιτικού κέντρου, όσο και ως συνεχιζόμενος

255 'The rapist is you' arrives in an India shocked by the rape (2019, Δεκέμβριος 8), *Archyde*. Ανακτήθηκε από: https://www.archyde.com/the-rapist-is-you-arrives-in-an-india-shocked-by-the-rape/

256 Turkey's women MPs perform viral Chilean anti-rape song in parliament in solidarity with detained activists. (2019, Δεκέμβριος 15), *The New Arab*. Ανακτήθηκε από: https://english.alaraby.co.uk/english/news/2019/12/15/turkeys-women-mps-perform-chilean-anti-rape-song-in-parliament

αγώνας για κατάκτηση ίσων δικαιωμάτων. Η δύναμη αυτή οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην επέκταση του φυσικού χώρου προς τον ψηφιακό, δημιουργώντας ένα χωρικό συνεχές, όπου οι διαμαρτυρίες που πραγματοποιούνται στα ψηφιακά μέσα τροφοδοτούν την αντίσταση στον δρόμο και αντίστροφα.

Η αισθητική κατέχει κεντρικό ρόλο στη δημιουργία νέων κινημάτων και την πολιτική ισχυροποίηση των φεμινιστικών οργανώσεων: μέσα από τη χρήση αξιομνημόνευτων χάσταγκ, όπως το #niunamenos, ιδιαίτερων χρωμάτων και συμβόλων, μέσα από την οικειοποίηση αντικειμένων της θρησκευτικής, λαϊκής και ποπ κουλτούρας και την οργάνωση επιτελέσεων, η αντίσταση γίνεται ιική στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Έτσι, μέσα από τα ψηφιακά μέσα, το τοπικό μεταφέρεται στο παγκόσμιο, ενώ το παγκόσμιο προσαρμόζεται στο τοπικό, ενισχύοντας περισσότερο τη φεμινιστική αντίσταση στον δρόμο. Μέσα από την αισθητική τα αντιστεκόμενα σώματα ξεπερνούν την ευαλωτότητά τους και αποκτούν πολιτική δύναμη.

Φυσικά, οι τακτικές αυτές δεν ακολουθούνται μόνο από το φεμινιστικό κίνημα· είναι κοινές στα κινήματα για πολιτική αλλαγή αλλά και στα αντιδραστικά κινήματα της ακροδεξιάς. Όμως στην περίπτωση του φεμινισμού, η αισθητική αποκτά εξέχοντα ρόλο, για τους λόγους που αναλύθηκαν σε σχέση με τον επικοινωνιακό της ρόλο. Κατ' αρχήν, ενισχύοντας την εικόνα του φεμινιστικού κινήματος στον δρόμο και στα ψηφιακά μέσα, ενδυναμώνει την ορατότητα των γυναικών στον δημόσιο χώρο –οι οποίες συχνά αποκλείονται από αυτόν- και τις βοηθάει να συμμετέχουν στο κίνημα. Αυτό είναι κάτι που ισχύει για όλες τις μειονοτικές ομάδες που χρησιμοποιούν τα αισθητικά μέσα ως «αντάρτικες» τακτικές προώθησης στα ψηφιακά μέσα. Έπειτα, η συστημική καταπίεση που βιώνουν οι γυναίκες δεν είναι πάντοτε πρόδηλη -είτε επειδή συμβαίνει πίσω από κλειστές πόρτες, είτε επειδή θεωρείται ότι αρμόζει στον «φυσικό» ρόλο των γυναικών- επομένως, μέσα από την οπτικοποίηση των ζητημάτων, η αισθητική τα φέρνει στο προσκήνιο και βοηθάει να γίνουν αντιληπτά και να ανοίξει η συζήτηση γι' αυτά. Επιπλέον, μέσα από την οικειοποίηση θρησκευτικών συμβόλων ή άλλων εικόνων που συνδέονται με την πατριαρχική καταπίεση και τη μετατροπή τους σε ανατρεπτικές εικόνες διαμαρτυρίας, οι φεμινίστριες καταφέρνουν να μεγαλώσουν την απήχηση των μηνυμάτων τους, δείχνοντας παράλληλα την αμφισβήτησή τους προς τις δυνάμεις που στηρίζουν τη γυναικεία καταπίεση. Τέλος, η αισθητική αποτελεί ένα αποτελεσματικό μέσο για παγκόσμια απήχηση φεμινιστικών μηνυμάτων που εκφέρονται σε διαφορετικές γλώσσες μέσα σε διαφορετικά συμφραζόμενα, επιτρέποντας παράλληλα την «μετάφρασή» τους σε διαφορετικές τοπικές πραγματικότητες. Συνεπώς, η αισθητική μαρτυράει μια πολιτική στάση· όπως είδαμε από το παράδειγμα της επιτέλεσης *Ένας βιαστής στον δρόμο σου*, η συμμετοχή σε αυτήν έχει ιδιαίτερη σημασία ως πολιτική διαδικασία. Μέσα από την οργάνωση, τη συλλογική δράση και την «τελετουργία» της επιτέλεσης, ενισχύεται το δίκτυο μεταξύ των αντιστεκόμενων σωμάτων και δημιουργούνται πολιτικές ζυμώσεις που ενισχύουν το κίνημα. Η επιτέλεση δεν αναπαριστά απλώς μια πραγματικότητα, αλλά παράγει μια νέα πραγματικότητα, όπως απέδειξε η επιτυχία του φεμινιστικού κινήματος στην Αργεντινή.

Η ιστορία του κινήματος εξακολουθεί να γράφεται στους δρόμους και στις οθόνες μας, με μαύρο χρώμα και ροζ γκλίτερ.